

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ І КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Процес виховання в Україні з самого початку спирався на такі екзистенціальні особливості національної самосвідомості, як поліфонізм (терпимість щодо різних духовних особливостей інших народів), антеїзм (яскраво виражене «земне» матеріальне начало в культурі та побуті), кордоцентризм («сердечність», орієнтована на «внутрішнє» буття), нерозривно пов'язані з індивідуалізмом.

Освітній процес в Україні має чітко виражене антипозитивістське гуманістичне спрямування і зорієнтований на виховання моральних якостей, що характеризуються героїчними ідеалами. Нині необхідно прискорити цей процес, особливо в напрямку екзистенціально-гуманістичного наповнення його. У викладанні будь-якої науки не можна обминати світоглядно-моральних оцінок тих явищ, які характеризують, наприклад, ринкову економіку. Основою ж моральних добродійств повинен бути національний державний патріотизм.

Нація стверджує своє право на існування як етнічна спільність тоді, коли досягає рівня самосвідомості, яка потребує активного формування. Культура «національного духу» це об'єктивована духовна форма самовизначення людини, яка дозволяє їй у реальних суперечностях суспільного життя зберегти позитивні особисті якості. Культура національної самосвідомості, як чинник позитивної дії на суспільне життя, включає і розуміння дійсних умов реалізації принципів моральності та об'єктивної історичної ситуації, в якій діють суспільні класи

© П. А. Кравченко, 2020

і конкретні індивіди. Усвідомлення кожною людиною самої себе в якості об'єкта і «деміурга» історичного процесу, узагальнення особистої практичної позиції через призму суспільних вимог сучасної епохи в умовах суперечливого світу, реальних соціальних, національних, професійних та інших різниць є умовою збереження істини людського буття і життя всього людства.

Ключові слова: антеїзм, відмінність, етнос, ідентичність, кордоцентризм, культура національної самосвідомості, ментальність, національна самосвідомість, освіта, освітньо-виховний процес, поліфонізм, самовизначеність, самосвідомість, тотожність.

Актуальність дослідження. Складності процесу розбудови державності в Україні висунули ряд соціальних проблем, без розв'язання яких досягнути успіху в цій нелегкій справі неможливо. Не вникаючи в аналіз складного шляху, пройденого нашим народом за тридцять років, все ж можна зробити деякі висновки. Головним буде той, що сам процес йде надзвичайно уповільнено. Крім об'єктивних причин які зводяться до складностей створення своєї власної, певною мірою «замкнутої» державної економіки, чого Україна, на жаль, не мала протягом багатьох століть, перебуваючи в колоніальній залежності як від західноєвропейських державах, у першу чергу – шляхетської Польщі, так і від свого значно молодшого (на 1000 р.) «брата» – Росії, виразно проявилися і ті суб'єктивні фактори, які, на жаль, відіграли, на наш погляд вирішальну роль у затримці державотворення. Адже, згадуючи фразу, популярну після об'єднання Італії: «Італію ми зробили, тепер треба зробити італійців», варто застосувати цей вислів щодо тих проблем, які виникли перед Україною в наші дні: «Україну ми зробили. А тепер необхідно витворити, створити самих українців». Від розмов у чергах та на вулиці і, на жаль, до агресивних виступів проти української культури, мови, самостійної держави з вуст «обранців українського народу» – керівників нашої держави ми чуємо і, прикро, все голосніше, відверті заклики до ліквідації цієї самостійності.

Хибна думка про те, що, спираючись на високий професіоналізм (інженерно-технічний, економічно-практичний, юридичний та інші «технологічні знання») спеціалістів, можна досить швидко розбудувати власну державу. Це зовсім не так. Людина, позбавлена національної самосвідомості, з легкістю буде служити будь-якій державі, аби тільки більше їй за це платили. А якщо в неї такі установки, то ніякі «ідеальні» умови буття (тим більше, що завжди є місце пошуку, невдоволенню, недолікам) не зможуть її «боліти душею» за долю тієї землі, на якій живе ця людина, долю її народу.

Виходячи з цього всього, варто відзначити, що головною причиною всіх неуспіхів, які ми переживаємо, є відсутність національної самосвідомості серед достатньо широкого кола населення.

Метою статті є розкриття ментальних особливостей вітчизняної освіти і їх вплив на формування культури національної самосвідомості.

Основна частина. Звичайно, процес утвердження національної «самості» складний і довготривалий, тим більше в Україні, у ставленні до якої проводилася багатовікова політика тотального знищення душі народу (Лавріненко, 1959, с. 11-12). Основне завдання в реалізації цих питань падає в першу чергу на плечі працівників культури в цілому і особливо на освітян. Звичайно, не можна не погодитися з тим, що, як відзначає Авраам Моль, «... до ХХ ст. викладання будувалося в цілому за принципом «сходинок»: відштовхуючись від ядра фундаментальних понять, одержаних при первісному навчанні, людина пізніше освоювала нові фундаментальні поняття, з якими вона знайомилася, спускаючись за допомогою логічних зв'язків до все більш конкретних понять... «екран знання» нагадував тоді за своєю структурою павутину або тканину, міцно поєднану поперечними нитками... У наш час фактура «екрана знань» докорінно інша: продовжуючи ту ж саму аналогію, можна сказати, що він все більше стає схожим на волокнисте утворення або на повсть: знання складається із розрізнених уривків, пов'язаних між собою простим, чисто випадковим відношенням єдності залежно від часу засвоєння... Ми будемо називати цю культуру «мозаїчною»... Ця культура уже не є в основному продуктом університетської освіти, тобто певної раціональної організації, вона є результатом того потоку випадкових вражінь, які безперервно, неупорядковано та рясно виливаються на нас щодня» (Моль, 2008, с. 43-44).

Цей процес зупинити неможливо, тому що наша молодь у потоці «мозаїчної» культури одержує обмаль тієї інформації, яка покликана виховати в неї основні риси національної самосвідомості, що характеризується в першу чергу усвідомленням специфічності свого національного менталітету (світовідчужання, світобачення), що спирається на достатньо глибоке знання історії, культури свого народу. Всі ці знання і складають сферу так званих гуманітарних знань. Без володіння ними неможливе формування громадянської свідомості національної держави.

Слід відзначити, що в освітньому процесі ряду народів це питання займає центральне місце. Так, у наймолодших класах США в 90% щоденно перед початком занять діти встають, притискають руку до серця і, повернувшись до прапора, клянуться, що вони будуть берегти вірність – «прапору, уряду, державі». Обов'язковим предметом для всіх

типів шкіл у розвинутих країнах світу є історія, курс якої доповнюється серією інших суспільствознавчих предметів: суспільствознавство (США, Франція, Японія); з позицій громадянських обов'язків та прав – соціальні аспекти історії (США, ФРН, Японія); економіка (Англія, США, Франція); дискусії з політично-громадянських питань (Англія, США, ФРН) тощо. При цьому в підручниках домінує матеріал, покликаний виховати повагу та гордість за існуючу владу, закони: розучуються пісні про поліцію, її подвиги; проводяться екскурсії в державні установи. Головне завдання – виховати гордість за свій народ та свою державу, підкреслюючи кращі риси національного менталітету – демократичні традиції (Франція, США), гуманістичні елементи традиціоналізму (Англія, Японія) тощо.

Не вдаючись у специфічні особливості виховання в різних педагогічних системах окремих країн, варто відзначити, що в цілому ці системи орієнтовані на певні адаптивні (приспосовницькі) ідеали. Та це і закономірно. Адже молодь повинна бути підготовлена до «входження» в життя, яке очікує її. У цьому відношенні, так би мовити, попереду всіх іде філософія прагматизму, яка свого часу в працях його основоположника Джона Дьюї, пропонувала повністю відмовитися від будь-яких моральних принципів та правил і акцентувати все виховання на вироблення здатності дитини вміло та з найбільшим успіхом реагувати на потреби будь-якої ситуації. У руслі цих ідей зароджується тестування, яке було розроблене французькими вченими А.Біне та Т.Сімонсом на початку ХХ ст. і спиралося на ідею про повну залежність інтелектуального рівня дитини від її біологічних задатків. У США вводяться в тестування два поняття: хронологічний вік – СА (від англ. Chronological Age) та розумовий вік – МА (від англ. Mental Age). Шляхом порівняння СА та МА виводиться «ай-кью»(IQ) – рівня інтелекту (Intelligence quotient), відповідно до якого ставиться оцінка можливостей розумового розвитку дитини та права її на освіту. Якщо врахувати той факт, що середовище, в якому виростає дитина, визначає значною мірою її розумовий рівень, а також темпераментні особливості (як відомо, Ейнштейн довго не розмовляв і навіть певною мірою відставав у своєму розвитку, і таких прикладів можна знайти безліч), то беззастережно тестування приймати можна лише як показник кількісної характеристики рівня засвоєних знань.

Для України цей метод може бути застосований лише частково. Адже здавна процес виховання ґрунтувався на зовсім інших засадах. Так, з самого початку він спирався на такі екзистенціальні особливості національної самосвідомості, як поліфонізм (терпимість щодо різних духовних особливостей інших народів), антеїзм (яскраво виражене

«земне» материнське начало в культурі, побуті), кордоцентризм («сердечність», орієтована на «внутрішнє» буття), нерозривно пов'язані з індивідуалізмом.

Якщо врахувати всі ці особливості, то стає зрозумілим антипозитивістське спрямування освітнього процесу в Україні. Адже з тих часів, про які ми маємо свідчення від Павла Алепського, викладання та виховання були орієтовані на моральні якості, що характеризуються героїчними ідеалами. На це було спрямоване релігійне виховання навіть тоді, коли у XVI-XVII ст. проголошувався принцип «держави вчених», що відтворювався в ряді конфесійних положень як православної, так і греко-католицької церкви та у культурі усної народної творчості. Зрештою, в свою чергу це сприяло тим активним пошукам ідентичності, які проводять мислителі України, починаючи з часів письменників-полемістів (Єрескова, 2004). Саме тому, незважаючи на всі історичні негаразди, українська культура виживала, відроджуючи свої гуманістично спрямовані традиції. У наші дні, як ніколи, необхідно прискорити цей процес, особливо в напрямку екзистенціально-гуманістичного наповнення його. А це значить, що у викладанні будь-якої науки не треба обминати світоглядно-моральних оцінок тих явищ, які характеризують «ринкову економіку». Основою ж моральних добродійств повинен бути національний державний патріотизм. Для проведення цієї роботи необхідні глибоко освічені та національно свідомі кадри, а для формування таких кадрів необхідна активна реорганізація освітньої системи в напрямку підготовки спеціалістів, здатних виховати особистість, для якої головною метою життя стає акцент на формування особистої відповідальності, самосвідомості. Інакше, як зазначається в документі для Міжнародної комісії з освіти на XXI ст. «Освіта та навчання в XXI ст.», «недолік, якщо не цілковита відсутність етичної освіти – це один із факторів наркотичної епідемії та алкоголізму, сексуальних збочень, руйнування сім'ї, злочинності та хуліганства, корупції та інших соціальних бід» (Освіта..., 2007).

Саме тому, відзначимо, що єдиний шлях до морального оздоровлення суспільства – це серйозна підтримка освітньо-виховного процесу в Україні, бо нація стверджує своє право на існування як етнічна спільність тоді, коли досягає рівня самосвідомості (Тищенко, 2008), яка потребує активного формування. Національна самосвідомість бере початок у традиціях, мистецтві, моралі, звичаях та релігії, а потім розширюється до політико-державного самовизначення, яке ґрунтується на теорії нації і національної держави. Спільно з національною самосвідомістю, психікою означене складає «національний

дух». Культура «національного духу» може розглядатись як об'єктивна духовна форма самовизначення людини, яка дозволяє їй у реальних суперечностях суспільного життя зберегти позитивні особисті якості. Чим ширше коло індивідів, що володіє високою культурою самосвідомості, тим природніша реалізація загальних моральних принципів у житті кожного з них. Історичний досвід підтверджує те, що форми духовної культури стають основою, яка визначає становлення особистості, її самоформування. Культура національної самосвідомості, як чинник позитивної дії на суспільне життя, включає і розуміння дійсних умов реалізації принципів моральності та об'єктивної історичної ситуації, в якій діють суспільні класи і конкретні індивіди. Тому незалежно від різних переміщень того чи іншого етносу, як правило, із всіх своїх групових властивостей досить міцно зберігаються деякі загальні особливості культури і психіки, а також уяви про належність до єдиного цілого. Це і дає підставу вважати дані властивості специфічно етнічним.

Усвідомлення кожною людиною самої себе в якості об'єкта і «доміурга» історичного процесу, узагальнення особистої практичної позиції через призму спільних вимог сучасної епохи в умовах суперечливого світу, реальних соціальних, національних, професійних та інших різниць є умовою збереження істини людського буття і життя всього людства в широкому розумінні цього поняття (Боришевський, 2012). Як реально виразити цей інтерес, знайти практичні шляхи його реалізації у всіх формах суспільної практики – у цьому полягає фундаментальна проблема культури національної самосвідомості.

Керуючись універсальними моральними принципами людського буття, індивіди визнають свою рівність, свою тотожність. Таке визнання необхідно вважати передумовою створення істинних відносин між ними. Однак у певних соціальних умовах подібне духовне самоототожнення є хибним, оскільки воно знаходиться у протиріччі з дійсною протилежністю людей. Абстрагування від реальної історичної діалектики є суб'єктивною передумовою хибних самоототожнень протилежних за своєю соціальною сутністю суб'єктів. Такі хибні самоототожнення були характерні уже для стародавніх релігій та філософських учень, які зіткнулися з фактом класового розшарування суспільства і прагнули знайти основу його духовної єдності.

У сфері національної свідомості доводиться зустрічатися із специфічними парадоксами самоототожнення і саморозрізнювання соціальних суб'єктів, на ґрунті яких формуються ілюзії, що виконують певну соціальну роль (Кіреєва, 2010). Протилежні за своєю соціальною сутністю індивіди можуть духовно ототожнюватись.

У національній самосвідомості протилежне стає тотожним, і ця тотожність стверджується за допомогою відповідних філософських міркувань, які покликані визначати самооцінку людьми сутності свого буття. Якщо таке самоототожнення не відповідає реальним зв'язкам індивіда у розв'язанні загального позитивного історичного завдання, то воно виявляється хибним, якими б ідеологічними гаслами воно не виправдовувалось. І навпаки, здатність індивідів піднятися над своїми об'єктивними відмінностями та протиріччями задля розв'язання загальнонаціональних (а в кінцевім рахунку загальнолюдських завдань) – це вираження їх моральної шляхетності і мудрості. У цьому зв'язку закономірне питання про саму природу національної самовизначеності індивідів шляхом певних принципів, адже така самовизначеність не змінює їх об'єктивного соціального стану, але вона змінює їх поведінку, їх життєві позиції.

Вихідною передумовою формування культури національної самосвідомості є її адекватна самовизначеність. Визначаючи себе, звільняючись від хибних самоідентифікацій, особистість здійснює процес самоформування, конструює внутрішні основи своїх відносин з оточуючим світом. Кожна людина є свого роду мікрокосм, що володіє безкінечними можливостями суб'єктивних самовизначень. У сфері національної самосвідомості судження індивіда про себе проявляються як зовнішні явища, які можуть суперечити його дійсній сутності. Для виявлення відповідності чи невідповідності судження індивіда його дійсній сутності необхідно визначити основи істинності суджень самосвідомості. Індивіди, що ігнорують спільність своїх фундаментальних національних інтересів, свого реального положення, втрачають здатність до ефективної консолідації, починають діяти як аморфний конгломерат, не досягаючи спільної мети. З іншого боку, хибні самоототожнення приводять до того, що вони починають діяти всупереч своїм власним інтересам. Загальні принципи їх дії, як практичне керівництво життєдіяльністю, стають основою специфічно усвідомленої тотожності індивідів, яка одержує певний зовнішній вираз (Боришевський, 2014).

Організація практичного життя індивідів на основі загальнонаціональних принципів є маніфестацією певної культури їхньої самосвідомості. Але ця культура може перетворюватись у власну протилежність, якщо вона ґрунтується на догмах, що суперечать вимогам суспільного духовного процесу. Дійсна культура національної самосвідомості спирається не на догматичні установки, а на справжню істину загальнонаціональних міжособистісних і соціальних зв'язків індивідів та на їх реальне життя. З цієї точки зору і можливо зрозуміти

неадекватність групових національних самоідентифікацій індивідів, оскільки принципи, що лежать у їх основі, не відображають об'єктивної діалектики суспільного розвитку.

У суспільному житті люди є носіями лише певних, визначених національних принципів. Ця визначеність задається рівнем історичного розвитку нації, суспільними відносинами, що складаються об'єктивно. Правильна моральна та соціальна орієнтація людини у житті не може бути зрозуміла тільки як її безпосередня реакція на обставини життя в даних умовах. Ці умови є лише певним моментом в історії нації, своєрідною «граничною лінією» між історичним минулим і майбутнім. Знання минулого, засвоєння всього багатства його позитивного досвіду є тією основою, на якій тільки й можливо будівництво майбутнього. Жодне покоління не може своєю діяльністю замінити результати історичної практики усіх попередніх поколінь. Повага до їх досвіду, збереження, утримання всього позитивного є передумовою формування загальної духовної національної культури народу.

В основі національної культури людини, яка детермінує її усвідомлене ставлення до суспільства, до інших індивідів, до духовної спадщини, лежить розуміння як істина національної самосвідомості (Савчук, 2017, с. 147-157). Розуміння визначає практичну позицію людини у відношенні до національних перетворень, до формування певних міжособистісних зв'язків. У відповідності з розумінням істини буття індивід «будує» свій ідеальний внутрішній світ, який дає імпульс його життєвій активності у досягненні певної мети і разом з тим обмежує його вільну діяльність. Рівень і характер культури національної самосвідомості індивідів є важливим чинником суспільного розвитку, який визначає певні характерні риси, обличчя тих чи інших цивілізацій. Тому у формуванні культури національної самосвідомості особливе значення відіграє філософія, оскільки вона є історичною формою розуміння своєї епохи. Філософія дає загальні орієнтири у суспільній практиці і політиці, життєдіяльності людей, класів, партій, угруповань та їх реальних відносин і є необхідною передумовою адекватності національної самосвідомості. Але історичне знання опосередковане певними соціальними інтересами, бо воно є людським знанням, і його моральна сутність визначається об'єктивним історичним значенням його цілісності.

Самосвідомість – це усвідомлення людиною своєї сутності: а) як космічного явища (здатності матерії продовжувати такі високі форми руху, як соціальна); б) як живої істоти (продукту еволюції життя на Землі); в) як етно-соціального утворення на основі історичного розвитку того чи іншого народу, нації. Самосвідомість –

це не чисто духовне явище, а духовно-практичне, що означає не лише усвідомлення людиною своєї сутності, а й формування на цій духовній основі методів, засобів, способів практичної діяльності і в кінцевому рахунку здатність здійснювати регуляцію, контроль та оцінку власної поведінки (Ковалів, 2007, с. 366-367). Це основа формування загальної культури національної самосвідомості.

Значною мірою культура національної самосвідомості проявляється в мові яка є основою етносвідомості, а значить, і етнокультури. Мислення і мова нерозривно пов'язані між собою. Етносвідомість як специфічність мислення, пізнання, спілкування між людьми проявляється в особливостях мови народу, нації. У мові відображається психологічний стан людини, її почуття, емоції, переживання, характер, доброзичливість, гостинність, співчуття тощо. Усе це знаходить свій вираз у ніжній, мелодійній мові, душевній пісні. Не випадково в період державотворення в колишніх республіках надається такого великого значення статусу державної мови, бо вона є основною скарбницею духовності народу. Мова єднає націю, оскільки в ній зосереджені і збережені історичні витоки етносу, його традицій, мораль, світогляд, наука, філософія.

Особливе значення для формування національної самосвідомості має дослідження, вивчення історії виникнення українського народу, як етно-національної спільності, утвердження державності, розвитку науки, культури, соціально-політичної, філософської релігійної думки. Територія України завжди приваблювала до себе інші народи, які вбачали в ній «ласий шматочок»: родючі землі, багатства водяних ресурсів, корисних копалин, помірний клімат, талановитий і трудолюбивий народ. І тому протягом майже всього свого історичного розвитку Україна постійно зазнавала утисків з боку своїх сусідніх держав, що приводило до труднощів у розвитку її етнокультури. Майже в усі історичні часи переслідувались українські мислителі, насаджувалась чужа мова. Особливо це було відчутним за часів російського самодержавства і радянської системи. Зазнавали утисків визначні українські політичні і державні діячі, вчені письменники, працівники культури. Були навіть спроби викреслити з історії окремі імена, замовчувати їх твори або представити як ворогів українського народу. Чи не дивним є той факт, що «філософський словник», який виданий у Києві в 1973 році українською мовою, не згадує про визначного українського мислителя, філософа Г. Сковороду.

На формування самосвідомості народу має значний вплив і культура релігійних вірувань, яка полягає в доброзичливих стосунках між людьми не лише різних етносів, а й представників окремих релігій.

Кожна релігія проповідує перш за все загальнолюдські моральні цінності: добро, честь, справедливість, милосердя. Вони і повинні бути основними і визначальними у стосунках між людьми незалежно від їх віросповідань чи атеїстичних переконань. Свобода совісті передбачає право громадян держави сповідувати будь-яку віру чи бути атеїстом, при цьому обов'язково поважати погляди і переконання кожного з них.

Для формування самосвідомості має велике значення усвідомлення кожним громадянином держави того факту, що різноманітність етнічних спільностей у світі – це досить позитивне явище. Воно дає можливість урізноманітнювати способи життя людей і цим самим збагачувати все людство досвідом пізнавальної і практичної діяльності окремих народів, націй. Окреме явище, в тому числі і суспільство, може оптимально існувати, жити чи функціонувати лише в умовах різноманітності. Зникнення якогось виду тварин чи рослин проводить до втрати природою своєї різноманітності, і вона гине в прямому розумінні цього слова. Нам добре відомо, що сталося з радянською формою спільності людей, яка ґрунтувалася на єдиній формі власності на засоби виробництва, однопартійній системі, тоталітарній ідеології.

Існування різних етнічних спільностей в рамках однієї держави теж сприяє її розвитку, коли відносини між ними побудовані на принципах гуманізму, цивілізованості (Єрескова, 2018, с. 60-67). Культура у відносинах між етносами за межами чи всередині держави характеризується перш за все відсутністю між ними ворожнечі. Спроби довести теоретично і ствердити практично винятковість і переваги однієї нації над іншими завжди провокували антигуманні прояви расизму, нацизму, шовінізму, що приводило до знищення окремих народностей, націй і збіднення світового процесу розвитку людства.

Міжнародні конфлікти, які виникли на територіях Нагірного Карабаху, Придністров'я, Чечні, – це наслідки прорахунків у теорії і практиці національної політики колишнього СРСР. Це виявилось в намаганнях вирішувати всі проблеми національної політики адміністративно-командними методами з центру, що не завжди відповідало інтересам окремих народностей і націй. При цьому не достатньо приділялось уваги формуванню у громадян культури самосвідомості, яка б базувалась на усвідомленні принципів гуманізму у стосунках між людьми незалежно від їх расових чи етнічних відмінностей, утвердженні відносин на засадах Загальної декларації прав людини. Добре відома істина: культури не мають права на ворожнечу. Людина, у якій сформована висока культура самосвідомості, здатна до саморегуляції своєї діяльності, до узгодження власних інтересів з потребами морального і соціального прогресу людства.

Висновки. Утворення української, самостійної, незалежної демократичної держави є досить складний, суперечливий процес. Поряд з розв'язанням економічних, політичних, соціальних духовних проблем чи не найголовнішою є виховання громадянина з високою культурою самосвідомості.

Процес формування самосвідомості пов'язаний із становленням культури етно-національної свідомості і самосвідомості. До етно-національної свідомості відносяться уявлення про те, що таке етнос, до якого належить індивід. Ядром етнічної свідомості є самосвідомість. Це продукт не лише вивчення, пізнання етносу, а усвідомлення, відчуття своєї належності до даного народу, нації, органічне сприйняття конкретних виробничо-економічних, суспільно-політичних відносин, духовних, релігійних, культурних, мовних, психологічних особливостей, специфічних звичаїв, традицій, способу життя взагалі.

Культура національної самосвідомості проявляється перш за все в тому, як даний народ усвідомлює необхідність вдосконалити свою соціальну спільність і практично спрямувати її розвиток по шляху прогресу. Коли йдеться про відродження культури України, то інколи цей процес ототожнюється із поверненням втрачених історичних традицій, звичаїв, мови і забувається при цьому, що головна проблема відродження культури – це необхідність піднятися в галузі науки, техніки, технології, освіти, охорони здоров'я до рівня світових стандартів. Цивілізація досягає високого рівня розвитку лише тоді, коли вона ефективно використовує досягнення всього людства в пізнавальній і практичній діяльності.

Список використаних джерел

- Боришевський М. Й. Етюди психолога. Спогади. Суми : Вид-во Сум. ДПУ імені Антона Макаренка, 2014. 224 с.
- Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми : Вид. будинок «Еллада», 2012. 608 с.
- Єрескова Т. В. Генезис феномену самосвідомості в історії філософії. Мультиверсум. Філософський альманах. 2004. № 42. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Eresko
- Єрескова Т. В. Національна самосвідомість у контексті мультикультурних практик в Україні. Культурологічна думка. 2018. № 4. С. 60–67. URL: <https://www.culturology.academy/nacionalna-samosvidomist-u-kontekstii-multikulturnih-praktik-v-ukraini.html>
- Кіреєва У. Психологічний аналіз Я-концепції в контексті самосвідомості. Психологія і суспільство. 2010. № 1. С. 122–130. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/1810-2131/article/viewFile/122185/117044>

- Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933: поезія-проза-драми-есеї. Париж-Мюнхен : Kultura. 1959. 992 с.
- Моль А. Социодинамика культуры / предисл. В. В. Бирюкова. 3-е изд. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 416 с.
- Освіта: прихований скарб. Доповідь Міжнародної комісії з освіти для XXI ст. URL: <https://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
- Савчук В. А. Національна самосвідомість: огляд психологічних концепцій. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». 2017. Вип. 5. С. 147–157.
- Самосвідомість. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / автор-укладач Ю. В. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2. С. 366–367.
- Тищенко С. А. Самосвідомість. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 802–803.

References

- Boryshevskiy, M. Y. (2012). *Osobystist u vymirakh samosvidomosti* [Personality in the dimensions of self-awareness]. Sumy: Vyd. budynok «Ellada» [in Ukrainian].
- Boryshevskiy, M. Y. (2014). *Etiudy psykholooha. Spohady* [Etudes of a psychologist. Memoirs]. Sumy: Vyd-vo Sum. DPU imeni Antona Makarenka [in Ukrainian].
- Kirieleva, U. (2010). Psykholohichniy analiz Ya-kontskptsii v konteksti samosvidomosti [Psychological analysis of self-concept in the context of self-awareness]. *Psykhologhiia i suspilstvo* [Psychology and society], 1, 122-130. Retrieved from <http://journals.uran.ua/index.php/1810-2131/article/viewFile/122185/117044> [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. V. (Comp.). (2007). Samosvidomist [Consciousness]. In *Literaturoznachcha entsyklopediia* [Literary encyclopedia] (Vol. 2, pp. 366-367). Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Lavrinenko, Yu. (1959). *Rozstriliane Vidrozhennia. Antolohiia 1917–1933: poeziia-proza-dramy-esei* [Shot Renaissance. Anthology 1917–1933: poetry-prose-drama-essays]. Paryzh-Miunkhen: Kultura [in Ukrainian].
- Mol', A. (2008). *Sociodinamika kul'tury* [Sociodynamics of culture]. (3rd ed.). Moskva: Izdatel'stvo LKI [in Russian]
- Osvita: prykhovanyi skarb. Dopovid Mizhnarodnoi komisii z osvity dlia XXI st.* [Education: a hidden treasure. Report of the International Commission on Education for the XXI century]. (2007). Retrieved from <https://www.ifap.ru/library/book201.pdf>. [in Ukrainian].
- Savchuk, V. A. (2017). Natsionalna samosvidomist: ohliad psykhologichnykh kontseptsii [National self-consciousness: a review of psychological concepts]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Psykhologhiia»* [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Psychology Series], 5, 147-157. [in Ukrainian].
- Tyshchenko, S. A. (2008). Samosvidomist [Consciousness]. In *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. (pp. 802-803). Kyiv: Yurinkom Inter, [in Ukrainian].

- Yereskova, T. V. (2004). Henezys fenomenu samosvidomosti v istorii filosofii [The genesis of the phenomenon of self-consciousness in the history of philosophy]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh* [Multiverse. Philosophical Almanac], 42. Retrieved from https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Eresko [in Ukrainian].
- Yereskova, T. V. (2018). Natsionalna samosvidomist u konteksti multykulturnykh praktyk v Ukraini [National self-consciousness in the context of multicultural practices in Ukraine]. *Kulturolohichna dumka* [Cultural thought], 4, 60-67. Retrieved from <https://www.culturology.academy/nacionalna-samosvidomistu-konteksti-multikulturnih-praktik-v-ukraini.html> [in Ukrainian].

P.A. Kravchenko

THE MENTAL FEATURES OF NATIONAL EDUCATION AND CULTURE OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

From the beginning the process of education in Ukraine was based on such existential features of national self-consciousness as polyphony (tolerance to various spiritual features of other peoples), anteism (pronounced “earthly” material principle in culture and life), cosmocentrism (“cordiality” focused on “Inner” being), which are inextricably linked with individualism.

The educational process in Ukraine has a clear anti-positivist humanistic orientation and is focused on the education of moral qualities which are characterized by heroic ideals. Nowadays we have necessary to accelerate this process, especially in the direction of its existential-humanistic content. The teaching of any science can not ignore the worldview and moral assessments of those things which characterize, for example, a market economy. The basis of moral charity should be the national state of patriotism.

The nation asserts its right to exist as an ethnic community when it reaches a level of self-awareness that requires active formation. The culture of the “national spirit” is an objectified spiritual form of human self-determination, which allows it to maintain positive personal qualities in the real contradictions of public life. The culture of national self-consciousness, as a factor of positive action on public life, includes an understanding of the real conditions for the implementation of the principles of morality and the objective historical situation in which social classes and specific individuals operate. Awareness of each person as an object and “demiurge” of the historical process, the generalization of personal practical position through the prism of social requirements of the modern time in a contradictory world, real social, national, professional and other differences in humanity is the main condition of human living.

Individual opposites in their social essence can be spiritually identified. In the national self-consciousness, the opposite becomes identical, and this identity is affirmed with the help of appropriate philosophical considerations, which can determine people’s self-esteem of the essence of their existence. Conversely, the ability of individuals to rise above their objective differences and contradictions

in order to solve national (and ultimately universal) tasks is an expression of their moral nobility and wisdom.

To organize the practical life of individuals on the basis of national principles is a manifestation of a certain culture of their self-consciousness. This culture is not based on dogmatic attitudes, but it's based on the truth of national interpersonal and social ties of individuals and on their real life. In public life, people are the bearers of only certain, defined national principles. This certainty is determined by the level of historical development of the nation, social relations, which are formed objectively. To a large extent, the culture of national self-consciousness is manifested in the language, which is the basis of ethnic consciousness, ethnocultural. Religious beliefs have a great influence on the formation of the culture of national self-consciousness. Freedom of conscience implies the right of citizens to profess any faith or to be an atheist, while respecting the views and beliefs of everyone.

Key words: *atheism, difference, ethnos, ethnicity, identity, cosmocentrism, culture of national self-consciousness, mentality, national self-consciousness, education, educational process, polyphonism, self-determination, self-consciousness, identity.*